

تحلیلی بر تدوین الگوی سرمایه اجتماعی شهری بر مبنای جریان اربعین

امین فرجی^{۱*}، محمدمهدی ذوالفقارزاده کرمانی^۲، رضا باقری کاهکش^۳

۱. استادیار، پردیس فارابی دانشگاه تهران، قم، ایران

۲. استادیار، دانشکده مدیریت، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد، پردیس فارابی دانشگاه تهران، قم، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۵/۱۸؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۹/۱۲)

چکیده

مدیران شهری همواره به دنبال حل مشکلات شهر به منظور ایجاد یک آرمان شهر ایده‌آل هستند، در این زمینه بررسی حرکت اربعین با در نظر گرفتن مسائل و مشکلاتی که مدیران شهری با آن مواجهند، نشان می‌دهد نه تنها بسیاری از این مشکلات در فضای اربعین حل می‌شود، بلکه فراتر از آن، اربعین ساکنان خود را به سوی اهدافی والاتر و حرکت همراه با رشد دعوت می‌کند. این پژوهش با هدف بررسی جریان اربعین به‌ویژه در سال‌های اخیر به دنبال شناسایی ابعاد مختلف و متمایز، و تدوین الگوی سرمایه اجتماعی آن است. نوع تحقیق نظری و کاربردی و روش تحقیق کیفی است. قلمرو تحقیق، متن‌های مکتوب و شفاهی بوده و سعی بر توصیف کیفی محتوای مفاهیم متون شده است. روش گردآوری اطلاعات، میدانی و کتابخانه‌ای است و جامعه آماری شامل خبرگان حوزه معرفتی، شهری، مدیران و مجریان حاضر در اربعین و مجموعه کتب مرتبط با موضوع است. نمونه‌های پژوهش با روش نمونه‌گیری گلوله برفی انتخاب و حجم نمونه مورد نیاز براساس معیار اشباع نظری تعیین شد. روش تجزیه و تحلیل داده، تحلیل مضمون بود. در نتیجه این پژوهش، ابعاد مختلفی از جریان اربعین و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی شناسایی و پیشنهادهایی نیز برای به‌کارگیری الگوی به‌دست‌آمده برای مدیریت شهری مطرح شد.

کلیدواژگان

جریان اربعین، سرمایه اجتماعی، مدیریت شهری.

* نویسنده مسئول، رایانامه: a.faraji@ut.ac.ir

این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد در رشته مدیریت امور شهری دانشگاه تهران با عنوان تحلیلی بر تدوین الگوی سرمایه اجتماعی شهری بر مبنای جریان اربعین است.

مقدمه

وجود روابط و پیوندهای اجتماعی در جوامع امروز یکی از ضرورت‌های اجتناب‌ناپذیری است که توجه و تمرکز بر آن می‌تواند راه حل بخش قابل توجهی از مشکلات اداره شهرهای بزرگ امروزی باشد، این پیوندها و ارتباطات اجتماعی، یا به بیانی، سرمایه‌های اجتماعی در بسیاری از موارد تسهیل‌کننده دشواری‌های موجود بر سر راه مدیریت شهر و حل مشکلات آن است. این پیوند و هم‌افزایی حاصل از آن، زمانی که حول محور اعتقادات و مذاهب شکل می‌گیرد، نتایجی بس شگفت‌انگیز به دنبال دارد.

اصطلاح سرمایه اجتماعی قبل از سال ۱۹۱۶، توسط هانی فان^۱ از دانشگاه ویرجینیای غربی مطرح شد. اما نخستین بار در اثر کلاسیک جین جاکوب^۲ مورد استفاده قرار گرفت، که در آن او توضیح داده بود شبکه‌های اجتماعی فشرده در محدوده‌های حومه قدیمی و مختلط شهری، صورتی از سرمایه اجتماعی را تشکیل می‌دهند و در ارتباط با حفظ نظافت و تمیزی محله، پاک‌سازی جرم و جنایت خیابانی و تصمیم‌های دیگر در حیطة بهبود کیفیت زندگی، در مقایسه با عوامل نهادهای رسمی مانند نیروی حفاظتی پلیس و نیروهای انتظامی، مسئولیت بیشتری از خود نشان می‌دهند (الوانی و شیروانی، ۱۳۸۳، ص ۱۷). یکی از مظاهر سرمایه اجتماعی را می‌توان در کارناوال‌ها و اجتماعات بزرگ بشری جست‌وجو کرد.

در طول تاریخ بشری، همواره اجتماعات بزرگ بشری شکل گرفته است. در این بین، دین به‌عنوان مهم‌ترین عامل همبستگی و تجمع بشر بوده است و بخش مهمی از این نقش‌آفرینی مذهب در اجتماعات بشری، به واسطه رهبران دینی بوده است. با این رویکرد، مهم‌ترین اجتماعات بشری در تاریخ معاصر را چنین می‌توان برشمرد:

- اجتماع ۲۰ میلیون نفری شیعیان در کربلا در دسامبر ۲۰۱۴ در روز اربعین (۱۴۳۵ قمری).

---

1. Hanifan
2. Jane Jacobs

- اجتماع ۱۵ تا ۱۸ میلیون نفری شیعیان در کربلا در ژانویه ۲۰۱۳ در روز اربعین (۱۴۳۴ قمری).
  - اجتماع ۱۵ تا ۱۸ میلیون نفری شیعیان در کربلا در سال ۲۰۱۲ در روز اربعین.
  - اجتماع ۱۵ میلیون نفری شیعیان در کربلا در سال ۲۰۱۱ در روز اربعین.
  - اجتماع ۱۴ میلیون نفری هندی‌ها در تامیل نادو هند در سال ۱۹۶۹ در تشییع جنازه آنا.
  - اجتماع ۱۰ تا ۱۴ میلیون نفری شیعیان در کربلا در سال ۲۰۱۰ در روز اربعین.
  - اجتماع ۱۰ تا ۱۴ میلیون نفری شیعیان در کربلا در سال ۲۰۰۹ در روز اربعین.
  - اجتماع ۵ تا ۹ میلیون نفری ایرانیان در تشییع و تدفین امام خمینی (ره) در ۱۹۸۹.
- در این فهرست، مراسم اربعین حسینی در کربلا در سال ۲۰۱۷، با ۲۲ میلیون نفر، بزرگ‌ترین تجمع مسالمت‌آمیز تاریخ بشر به شمار می‌رود. پدیده‌ای که نمونه‌ای از آن را در زمان انقلاب اسلامی ایران و جنگ تحمیلی هشت‌ساله نیز شاهد بودیم. جریانی که در آن قلوب اقوام، ملیت‌ها و مذاهب گوناگون در قالب کاروان‌های کوچک و بزرگ در گروه‌های سنی مختلف و فارغ از انگیزه‌های فردی و مادی به سوی مقصدی مشترک، و به یکی از عظیم‌ترین اجتماعات خودجوش بشری منجر شده است. اجتماعی که به واسطه این سرمایه عظیم نه تنها بر مشکلات رایج بر جوامع امروز فائق آمده، بلکه فراتر از آن دستاوردهایی را که همواره ایده‌آل مدیران شهری برای رسیدن به آرمان شهر دست‌نیافتنی بشر بوده، به همراه داشته است. قیام امام حسین (ع) در سال ۶۱ هجری آغاز جریانی بود که الگویی عینی از سرمایه اجتماعی را در قالب اعتماد، صداقت، مشارکت و جز آن، به منصفه ظهور رساند. این مؤلفه‌ها را در بیان امروزی سرمایه اجتماعی تعریف می‌کنند که شامل مجموعه هنجارها، روابط، تعهدات و ارزش‌های مادی و معنوی یک جامعه است. شاید بیشترین تأثیر سرمایه اجتماعی بر اعتماد متمرکز است و این اعتماد مرهون رفتار شخصیتی است که سرمایه اجتماعی را تولید می‌کند (اعتصامی، ۱۳۹۵). آنچه در این مقاله مبنای بررسی و هدف اصلی است، به واقع، نگاهی به مؤلفه‌هایی مانند اعتماد در جریان اربعین و بهره‌گیری از آن در الگوی مدیریت شهری است، تا مبنایی برای حل مسائل شهرها و مدیریت شهری باشد.

بیان مسئله

امروزه شهرهای بزرگ و در برخی موارد شهرهای متوسط و کوچک، در مسائل و مشکلات متعددی درگیرند، که می‌توان حاشیه‌نشینی، بافت‌های فرسوده، جرائم و آسیب‌های اجتماعی، ترافیک، برخوردهای اقلیتی و مذهبی و جز آن را برای نمونه نام برد. در این میان، گسست اجتماعی و الگوهای جزیره‌ای رفتارهای شهروندی و جدایی مدیریت شهری و شهروندان یکی از مشکلات مطرح در شهرهای امروزی است. در این زمینه، می‌توان فقدان سرمایه اجتماعی، یا حداقل ضعف آن مبنای بروز چنین مسائلی است. این مهم در وهله نخست، حاکی از نوعی فقدان الگو در تعریف سرمایه اجتماعی شهری است.

در اصل، ظهور شهرهای بزرگ و کوچک، و بالطبع زندگی شهری و اقوام و گروه‌های مختلف در کنار هم، مدیران شهری را با چالش‌های گوناگون و متنوعی برای مدیریت شهرها و حل معضلات آن روبه‌رو کرده است. مدیریت مطلوب شهر به معنای بررسی مشکلات برنامه‌ریزی، نظارت بر هماهنگی بخش‌های مختلف و چگونگی امکان تأمین و اجرای طرح‌ها و نیازهای عمومی مردم است که قبل از تولد تا هنگام مرگ با آن سروکار دارند. به عبارت دیگر، مدیریت باید بر همه جهات اجرایی که افراد ساکن شهر با آن تماس دارند و برای اجرای صحیح امور و دفع مشکلات و تأمین نیازها بکوشد (رجاء، ۱۳۷۰، ص ۱۰۸).

شاید بتوان گفت سرمایه اجتماعی یکی از راهکارهای برون‌رفت مسائل اجتماعی شهرهای بزرگ و تسهیل امور مدیریت شهری است. مفهوم سرمایه اجتماعی ابعاد مختلف و متنوعی دارد که از آن میان، می‌توان به سرمایه اجتماعی و سلامت (Moor & Kawachi, 2008; Kawachi et al., 2008) اشاره کرد. سرمایه اجتماعی و آموزش (Kagle & Galosy, 2017)، سرمایه اجتماعی و کارآفرینی (Williams et al., 2017)، سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی (Baende Bofota, 2017)، سرمایه اجتماعی و تاب‌آوری محلی (Aldrich & Meyer, 2015)، سرمایه اجتماعی و فقر (Hong et al., 2017)، سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی و ... اشاره کرد. یکی از حوزه‌های سرمایه اجتماعی، توجه به عناصر مذهبی و عقیدتی (Smidt, 2003; Candland, 2000; Maselko et al., 2011; Kassa,)

2012) در جامعه است. اهمیت سرمایه اجتماعی که مبین کنش‌های مشخص بین افراد درون ساختارهای اجتماعی است، زمانی مشخص می‌شود که در کنار انواع دیگر از سرمایه‌هایی مانند سرمایه‌های فیزیکی، انسانی و اقتصادی به حل مشکلات پیچیده شهرهای بزرگ کمک می‌کند؛ مشکلاتی که حل آن‌ها فقط با مشارکت همه‌جانبه افراد جامعه امکان‌پذیر است.

جریان اربعین به‌عنوان یکی از مظاهر سرمایه اجتماعی دینی از زمان‌های گذشته رایج بوده است، همان‌طور که قاضی طباطبائی در کتاب تحقیق درباره اول اربعین حضرت سیدالشهدا (ع) می‌نویسد حرکت به سوی کربلا در روز اربعین از زمان امامان معصوم (ع) در بین شیعیان رایج بوده است و شیعیان حتی در زمان بنی‌امیه و بنی‌عباس نیز به این حرکت مقید بوده‌اند (قاضی طباطبائی، ۱۳۶۸). اما آنچه در سال‌های اخیر شاهد بوده‌ایم، گسیل خیل عظیم مردمی از ایران، عراق و سایر کشورهای مختلف دنیا در طیفی از مذاهب اسلامی، حتی غیراسلامی به کربلا است. فارغ از اندیشه‌های مذهبی و اهداف دینی نهفته و آشکار پیاده‌روی اربعین، می‌توان این جریان را به‌عنوان عالی‌ترین نماد همبستگی تشیع برشمرد. بی‌شک قرارگیری مردم در نهایت تعاون و همکاری و نیز اعتماد که در بخش‌بخش سفر موج می‌زند، حاکی از وجود یک مبنا، یا دال مرکزی است که به شکل‌گیری مدینه فاضله‌ای متحرک منجر می‌شود. در این زمینه، جریان اربعین در سال‌های اخیر چنان باشکوه و عظیم در حال جلوه‌گر شدن است، که نمی‌توان به‌سادگی از کنار آن عبور کرد، جمع‌شدن خیل کثیر و میلیونی انسان‌ها از ملیت‌ها، اقوام، حتی ادیان مختلف، این گردهمایی را به بزرگ‌ترین حرکت و تجمع جمعی بشر تبدیل کرده است، به‌طوری که می‌توان آن را یکی از مهم‌ترین، عظیم‌ترین و جامع‌ترین مراسم مبتنی بر حرکت در دنیا دانست. حال با توجه به اهمیت مفهوم سرمایه اجتماعی در مدیریت شهری از سویی، و بروز و ظهور این مفهوم اجتماعی در ماجرای اربعین به زیباترین و عظیم‌ترین شکل خود از سوی دیگر بررسی ابعاد مختلف اربعین، و همچنین، مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در آن اهمیت می‌یابد. از این رو، پژوهش حاضر در جست‌وجوی پاسخ به پرسش‌های زیر است:

- ابعاد متمایز و اصلی جریان اربعین و ریشه‌های آن کدام است؟

- مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی شهری در ابعاد مختلف بر مبنای جریان اربعین چیست؟

مبانی نظری پژوهش

سرمایه^۱ اجتماعی مفهوم جدیدی است که مورد توجه بسیاری از اندیشمندان، از جمله جامعه‌شناسان، مسئولان و صاحب‌نظران حوزه برنامه‌ریزی و مدیریت شهری قرار گرفته است. اهمیت سرمایه اجتماعی که مبین کنش‌های مشخص بین افراد درون ساختارهای اجتماعی است، زمانی مشخص می‌شود که در کنار انواع دیگر از سرمایه‌هایی چون سرمایه‌های فیزیکی، انسانی و اقتصادی به حل مشکلات پیچیده شهرهای بزرگ کمک می‌کند مشکلاتی که حل آن‌ها فقط با مشارکت همه‌جانبه افراد جامعه امکان‌پذیر است. به هر روی، سرمایه اجتماعی در چارچوب مفاهیم و تعریف‌های مختلف به کار برده شده است. در جدول ۱ مجموعه‌ای از تعریف‌های بانک جهانی از سرمایه اجتماعی بیان شده است.

از منابع مهم سرمایه اجتماعی باورها و اعتقادات ارزش‌های حاکم در جامعه است. این اصول و مبانی اساسی و مهم جامعه از دین نشأت می‌گیرد. دین می‌تواند در تعریف ارزش‌ها، هنجارهای اجتماعی، روحیه گروهی، همکاری، تعاون، گسترش مشارکت داوطلبانه و مانند آن نقش مؤثری داشته باشد. حال اثربخشی دین در توسعه سرمایه اجتماعی علاوه بر ماهیت و محتوای آن، تحت تأثیر میزان تدین افراد نیز می‌باشد. یعنی مذهب و دین بخش مهمی از هویت افراد جامعه را تشکیل می‌دهد. بنابراین، دین چه از طریق محتوا، و چه از طریق حضور در زندگی افراد جامعه می‌تواند اعتماد، مشارکت، روحیه همکاری و تعاون را تقویت کند (زارعی متین، ۱۳۹۳، ص ۴۸۰).

می‌توان گفت مهم‌ترین ابعاد مورد نظر سرمایه اجتماعی در جریان اربعین به‌طور خاص، و حرکت امام حسین (ع) به‌طور عام، به این شرح‌اند: ۱. اعتمادسازی؛ ۲. صداقت؛ ۳. فرهنگ‌سازی زمینه تولید سرمایه اجتماعی؛ ۴. محبت و عطف؛ ۵. آگاه‌سازی؛ ۶. تعهد؛ ۷. تعاون و همیاری؛ ۸. مشارکت‌جویی؛ ۹. عدالت‌خواهی (اعتصامی، ۱۳۹۵).

۱. سرمایه هر چیزی است که می‌تواند در تعلق و تملک فرد قرار گیرد که در گذشته اساساً صورت مادی و کاملاً عینی داشت و در علم اقتصاد جایگاه خود را می‌یافت (تراسبی، ۱۳۹۰، ص ۳۶).

جدول ۱. مجموعه تعاریف سرمایه اجتماعی

محقق/محققان	مجموعه‌ای از تعریف‌های منتشر شده توسط بانک جهانی
۱ بوردیو	مجموع منابع بالقوه یا بالفعلی است که با عضویت در شبکه پایایی از روابط کم‌وبیش نهادینه شده از آشنایی یا شناخت متقابل، به دست می‌آید.
۲ پوتنام	اجزای اصلی سازمان اجتماعی، مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌هایی که می‌توانند کارایی اجتماعی را با تسهیل کنش‌های هماهنگ بهبود دهند.
گروتارت، ون باستلا ^۳	نهادها، روابط، نگرش‌ها، ارزش‌هایی که تعاملات بین اشخاص را مدیریت کرده و به توسعه اجتماعی و اقتصادی کمک می‌کند.
۴ بینگتون	روابطی که اشخاص در آن سرمایه‌گذاری می‌کنند و جریانی از منافع را به وجود می‌آورند.
۵ فافچامپس	شبکه‌ای از پدیده اجتماعی مرتبط؛ (به‌ویژه نقشی که روابط بین فردی، عضویت کلوپ و شبکه‌های اجتماعی، در تبادل اجتماعی کارآمد بازی می‌کند).
روبینسون و سیلس ^۶	احساس همدردی، نگرانی، همدلی، احترام، حس اجبار و اعتماد یک شخص یا گروهی به شخص یا گروهی دیگر.
۷ اوستروم	سرمایه اجتماعی، دانش، ادراک، هنجارها، قوانین و انتظارات مشترک درباره الگوهای تعاملات است که گروهی از افراد در برخورد با مسئله‌های غامض اجتماعی، موقعیت‌های عمل جمعی با خود به سازمان می‌آورند؛ افراد باید روش‌های تقویت انتظارات و اعتماد متقابل را برای غلبه بر وسوسه‌های کوتاه‌مدت ناخوشایند کشف کنند.

منبع: اکبری، ۱۳۹۲

پیشینه پژوهش

مطالعات در حوزه سرمایه اجتماعی در ابعاد و زوایای مختلف انجام گرفته است که می‌توان فهرست طولانی از آن را برشمرد، اما بررسی موضوع اربعین و به‌ویژه ارتباط آن با مدیریت شهری به‌عنوان یکی از عالی‌ترین نمادهای سرمایه اجتماعی، چندان مورد توجه نبوده است. از معدود

1. Bourdieu
2. Putnam
3. Grootaert & Van Bastelaer
4. Bebbington
5. Fafchamps
6. Robinson & Siles
7. Ostrom

مطالعات انجام گرفته می‌توان به مطالعه پورعزت (۱۳۹۵) اشاره کرد. وی جریان اربعین را به‌عنوان یک کلان‌شهر متحرک مورد توجه قرار داده و بر لزوم مدیریت خردمندانه آن به‌گونه‌ای که هیچ‌کس خدشه‌ای به سلامت روانی و جسمی مردم راهی در این نهضت عظیم وارد نشود، تأکید کرده است. ایشان اربعین را ملتی در حال حرکت توصیف کرده، که از خود ابراز وجود، هویت‌سازی و تمدن‌سازی می‌کند. حرکتی که در آن مردم، گذشت، ایثار، فروتنی، تواضع، عشق، ایمان، و مفهوم سبقت کمی و کیفی، و مادی و معنوی را می‌آموزند و مدیریت این حرکت، باید همه جنبه‌های مادی و معنوی آن را پوشش دهد، از بهداشت روانی و جسمی افراد گرفته، تا امنیت اجتماعی و تأمین تغذیه و اقامتگاه سالم برای همه مهاجران مشتاق طریق شهادی کربلا. جمالی (۱۳۹۴) اربعین را ماکتی از آرمان‌شهر مهدوی معرفی کرده و بیان می‌کند مهم‌ترین و محوری‌ترین جلوه این حادثه عظیم، ترسیمی زیبا ولو در مقیاسی کوچک و زمانمند از مدینه فاضله‌ای است که همه انبیا و ائمه (ع) به دنبال تحقق آن بوده‌اند، و قرار است در عصر ظهور آخرین منجی محقق شود. یکی از ویژگی‌های ممتاز عصر ظهور، پذیرش ولایت از سوی انسان‌هاست؛ یعنی جامعه بشری به حدی از رشد می‌رسد که می‌تواند ولایت حقه را بپذیرد و جامعه‌ای متحد و یکپارچه حول محور ولی خدا شکل می‌گیرد و همگان روابطشان را بر محور این تولا تنظیم می‌کنند، یعنی همه دوستی‌ها، دشمنی‌ها و روابط اجتماعی این جامعه عین تولی به ولایت حقه و تبری از اولیای طاغوت است. در اربعین انسان شاهد بروز بالاترین جلوه‌های محبت و تبری از ستمگران و مستکبران تاریخ است. گذشته از این، روح فرهنگ اربعین، در روایات بسیار پیرامون ویژگی‌های آرمان‌شهر دینی در عصر ظهور آخرین حجت خدا سخن به میان آمده است، و همین ویژگی‌ها به‌خوبی می‌تواند ظرفیتی عظیم در جهان امروز ایجاد کند و هژمونی ایجادشده توسط تجدد و آرمان‌شهر مادی امروز را از بین ببرد و در ظلمات دنیای امروز نوری برای رفتن ایجاد کند.

از دیگر مطالعات انجام گرفته می‌توان به مقاله هادی اعظمی و همکاران (۱۳۹۴) اشاره کرد که به تحلیل نقش سرمایه اجتماعی در حکمرانی مطلوب شهر پرداخته‌اند. یافته‌های پژوهش آنان نشان می‌دهد وجود سرمایه اجتماعی بین شهروندان می‌تواند باعث پیدایش انجمن‌ها مدنی و مردم‌نهاد در سطح شهر شود و مردم می‌توانند با فعالیت در آن‌ها، خواسته‌ها و نیازهای خود را با

یکدیگر در میان بگذارند و با تعامل با یکدیگر آن‌ها را برطرف کنند. از طرفی، این انجمن‌ها می‌توانند وسیله‌ای برای نقد عملکرد مسئولان اجرایی و دولتی، و همچنین، برای پیگیری مطالبات و خواسته‌هایشان از نهادها و سازمان‌های اجرایی دولت باشد. در نهایت اینکه شهرداری‌ها و شورای شهر در امور مدیریتی شهر درگیرند و می‌توانند از این گروه‌های مردمی و نهادهای خودجوش حمایت کنند و از توان آن‌ها در امور اجرایی شهر بهره ببرند. از طرفی، مردم از یک حامی سیاسی و محلی در فعالیتهای شهری برخوردارند که این حامی محلی همان حکومت محلی (شهرداری و شورای شهر) است. بنابراین، رسیدن به حکمروایی مطلوب شهری آرمان‌گرایانه نیست و آن را می‌توان براساس سرمایه اجتماعی به‌وجود آورد. در این الگوی حکمرانی، شهری شهرنشینی ارتباطی به‌جای شهرنشینی ابزاری با چسب نگهدارنده سرمایه اجتماعی وجود دارد. به این ترتیب، هر چه حکومت شهری واجد بنیان‌های دموکراتیک و مبتنی بر ارزش‌های برخاسته از اجتماعات محلی باشد، به همان میزان دارای عرصه‌های عمومی فراخ‌تر و بارزتر در حوزه فضاهای شهری خواهد بود.

ملکان و ملکان (۱۳۹۰) در تحقیقی دیگر که به بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و مدیریت شهری می‌پردازد، نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی به‌طور عمده، مبتنی بر عوامل فرهنگی و اجتماعی است و شناسایی آن به‌عنوان یک نوع سرمایه چه در سطح مدیریت کلان توسعه کشورها و چه در سطح مدیریت شهرها و سازمان‌ها، می‌تواند شناخت جدیدی را از نظام‌های اقتصادی - اجتماعی ایجاد کند و مدیران را در هدایت بهتر کلان‌شهرها یاری کند. از سرمایه اجتماعی تعریف‌های مختلفی بیان شده است. یکی از تعریف‌های مطرح این است که سرمایه اجتماعی مجموعه‌ی هنجارهای موجود در نظام‌های اجتماعی است که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن جامعه شده و موجب پایین‌آمدن سطح هزینه‌های تبادلات و ارتباطات می‌شود.

یوکو نیشیده^۱ (۲۰۰۶) در پایان‌نامه دکتری خود در دانشگاه اوزاکا با عنوان سرمایه اجتماعی و

جامعه مدنی در ژاپن، نقش سرمایه اجتماعی در بهبود شرایط فاجعه را بررسی کرده و زلزله کوبه در سال ۱۹۹۵ را از این نگاه تبیین می‌کند. سال ۱۹۹۵ در ژاپن به‌عنوان سال داوطلبی شناخته می‌شود؛ به این دلیل که در حادثه زلزله کوبه در این کشور ۱/۳۷ میلیون نفر ژاپنی، داوطلب کمک به هموطنان خود شدند. این موضوع خود عاملی برای توسعه جامعه مدنی در کشور ژاپن شد. کشور ژاپن، فجایع طبیعی زیادی در یک دهه اخیر، مانند سیل، طوفان‌های استوایی و زلزله تجربه کرده است. بینش‌ها و رویکردها در مواجهه با بحران به مدد امدادهای غیرانتفاعی و داوطلبانه دچار تحولات فراوانی شده است. این پژوهشگر در پایان‌نامه خود ارتباطات بین افراد و پشتیبانی‌های متقابل و به‌عبارت دیگر، ارزش سرمایه اجتماعی را از مهم‌ترین درس‌های آموختنی در فرایند بازسازی زلزله کوبه می‌داند. مطالعات او نشان می‌دهد فجایع طبیعی و وقایع بزرگ اجتماعی، سرمایه‌های اجتماعی مانند اعتماد و شبکه‌های اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهند. در عین حال، سرمایه اجتماعی که در تلاش‌های اجتماعی ادغام و ترکیب شده باشد، روند مواجهه با فجایع را تحت‌الشعاع خود قرار می‌دهد.

روش پژوهش

پژوهش حاضر براساس هدف از نوع نظری و کاربردی و از نظر رویکرد، کیفی است و از استراتژی توصیفی بهره گرفته است. روش گردآوری داده‌ها و اطلاعات در این تحقیق روش‌های کتابخانه‌ای و میدانی بوده است. در بررسی اسنادی، متن‌های مکتوب و شفاهی شامل کتاب‌ها، مقاله‌ها، مجله‌ها و سخنرانی‌ها، مصاحبه‌ها پیرامون موضوع اربعین و مدیریت شهری بررسی و سعی بر توصیف کیفی محتوای مفاهیم متون یادشده شده است. پس از استخراج داده‌های نظری، از متون نظری تحقیق، مقالات و کتب مربوطه، داده‌های مورد نیاز تکمیلی با به‌کارگیری ابزار مصاحبه جمع‌آوری شد. مصاحبه‌شوندگان ۱۴ نفر از خبرگان در حوزه‌های معرفتی، مدیریت امور شهری، و مدیران و مجریان حاضر در جریان اربعین بوده است که حجم آن بر مبنای منطق اشباع نظری تعیین شد. در عین حال، برای تکمیل و تصدیق یافته‌ها از منابع دیگری مانند مجموعه کتب *والله متمم نوره*، *کاوشی در کشف ابعاد الهی*، *تمدنی و مهدوی حرکت عظیم اربعین حسینی* و دیگر

کتب مرتبط بهره گرفته شده است. همچنین، روش تجزیه و تحلیل اطلاعات مستخرج از مصاحبه و نیز مطالعه اسنادی مبتنی بر روش تحلیل مضمون است. در این زمینه، شش مرحله طی شد (جدول ۲).

جدول ۲. فرایند گام به گام تحلیل مضمون

مرحله	گام	اقدام
	۱. آشناسدن با متن	- مکتوب کردن داده‌ها (در صورت لزوم) - مطالعه اولیه و مطالعه مجدد داده‌ها - نوشتن ایده‌های اولیه
۱. تجزیه و توصیف متن	۲. ایجاد کدهای اولیه و کدگذاری	- پیشنهاد چارچوب کدگذاری و تهیه قالب مضامین - تفکیک متن به بخش‌های کوچک‌تر - کدگذاری ویژگی‌های جالب داده‌ها
	۳. جست‌وجو و شناخت مضامین	- تطبیق دادن کدها با قالب مضامین - استخراج مضامین از بخش‌های کدگذاشته متن - پالایش و بازبینی مضامین
۲. تشریح و تفسیر متن	۴. ترسیم شبکه مضامین	- بررسی و کنترل همخوانی مضامین با کدهای مستخرج - مرتب کردن مضامین - انتخاب مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر - ترسیم نقشه (های) مضامین - اصلاح و تأیید شبکه (های) مضامین
	۵. تحلیل شبکه مضامین	- تعریف و نامگذاری مضامین - توصیف و توضیح شبکه مضامین
۳. ترکیب و ادغام متن	۶. تدوین گزارش	- تلخیص شبکه مضامین و بیان مختصر و صریح آن - استخراج نمونه‌های جالب داده‌ها - مرتبط کردن نتایج تحلیل با پرسش‌های تحقیق و مبانی نظری - نوشتن گزارش علمی و تخصصی از تحلیل

یافته‌های پژوهش

در این پژوهش به ترتیب، بر مبنای پرسش‌های طرح شده، یافته‌های پژوهش در دو قسمت بیان می‌شود. در این بخش، پاسخ‌ها به تفکیک مقولات پژوهش تحلیل شده و کدهای مفهومی از پاسخ‌ها

استخراج می‌شود. برای هر یک از مصاحبه‌های انجام گرفته و همچنین، متون مرتبط، یک کد اختصاص داده شد؛ سپس، براساس همه مفاهیم شناسایی شده در کل تحقیق دسته‌بندی کلی‌تری انجام گرفت که به شناسایی تم‌های اصلی منجر شد. همچنین، برای مصاحبه‌ها حرف P و برای متون حرف T به‌کار گرفته شد. تم‌های اصلی استخراج شده در ادامه مطرح می‌شود.

ابعاد متمایز و اصلی جریان اربعین و ریشه‌های آن کدام است؟

جدول ۳. نمونه شرح مصاحبه و کدهای استخراجی مقوله اول

مصاحبه‌شونده یا متن	متن / پاسخ	کدهای استخراج شده
P1	"حرکت اربعین با توجه به حضور گسترده و میلیونی مردم می‌تواند از ابعاد مختلف مورد بررسی قرار گیرد که یکی از آنها بعد حماسی ماجرا می‌باشد. از سوی دیگر، حضور اقوام و ملیت‌های گوناگون در کنار هم موضوع اربعین را از نقطه‌نظر جمعیت‌شناسی مهم جلوه می‌دهد. از دیگر مسائل مهم در حرکت اربعین بهداشت و تغذیه است که در صورت عدم توجه می‌تواند مشکلات فراوانی را برای افراد حاضر در اربعین ایجاد کند و ...."	- حضور میلیونی و حماسی مردم - حضور اقوام و جمعیت‌ها و ادیان مختلف در کنار هم - سازماندهی بهداشت و تغذیه در بعد وسیع و میلیونی

جدول ۴. نمونه شرح متون بررسی شده و کدهای استخراجی مقوله اول

کد متن بررسی شده	متن	کد استخراجی
T1	زیارت کردن یک مسئله است، ولی اقامه زیارت و اینکه یک عبادت یا رابطه الهی در جامعه به بروز کشیده شود و به ظهور آید، امر ویژه‌ای است. هم پیاده‌روی و هم جمع‌بودن آن چنین اثری دارد. اساساً مفهوم موکب جمع‌بودن و اجتماعی‌بودن را می‌رساند، که طی آن گروهی با رفق و رفاقت حرکت می‌کنند و سیر می‌کنند.	- حرکت از زیارت فردی به سوی رفتار و حرکت گروهی در قبال امام (ع) - اربعین یک رویداد و حرکت هدفمند است.
	همه به سمت یک نقطه در حرکت هستند و همین حرکت برای نشان‌دادن آن نقطه مورد توجه، چقدر می‌تواند روی کل عالم مؤثر باشد. در این سفر هیچ ویژگی‌ای انسان‌ها را از هم جدا نمی‌کند، مگر نسبت‌شان با آن نقطه و هدف، و این صحنه قدرتی را به بروز می‌کشانند و این قدرت حول آن نقطه برای دشمن فوق‌العاده ترساننده است و	- مانور قدرت و نمایش اقتدار و ایجاد رعب و وحشت برای دشمنان اسلام.

پس از شرح پاسخ‌ها و استخراج کدها مفهوم و تم‌های اصلی تعیین می‌شود. کدهای استخراج شده تم‌های فرعی هستند که با دسته‌بندی آن‌ها به تم‌های اصلی تبدیل شده‌اند. مفهوم‌ها نیز از دسته‌بندی تم‌های اصلی به موضوعات کلی‌تر برگرفته شده‌اند. نتایج مقوله موقعت و پرسش اول در جدول ۵ بیان شده است.

جدول ۵. مفهوم و کدهای استخراج شده از مقوله اول

مقوله	مفهوم	مضمون (اصلی)	مضمون فرعی	منبع کد	
مؤلفه‌ها و ابعاد متمایز و اصلی جریان اربعین	مدیریت شهری پویا، مردم‌محور و مبتنی بر اهداف الهی	شهر پویا	- حضور میلیونی و حماسی مردم	P1-P2-P3-T3-T4	
			- بعد جمعیتی، زیارتی و گردشگری		
			- خدمات‌رسانی در حجم وسیع و در زمان اندک		
			- اربعین یک رویداد و حرکت هدفمند است.		
	بهداشت و تغذیه	بهداشت و تغذیه	مدیریت شهری	- اربعین یک شهر قائم و متحرک سیال و در حرکت است.	P4-P7-T4-T3
				- اربعین یک شهر در حال ارتقا در زمان و مکان است.	
				- اربعین شهری حی و سرزنده است	
				- مردمی و صددرد	P1-P3-P5-T3
				- مشارکتی و غیرمتمرکز	
				- خودجوش و مردمی بودن جریان اربعین	
اقتصاد شهری	اقتصاد شهری	بهداشت و تغذیه	- سازماندهی بهداشت و تغذیه در بعد وسیع و میلیونی	P1	
			- آردمان شهر دینی	T3-T4-T5	
			- آردمان شهر دینی		
حقوقی و امنیت اجتماعی	تاب‌آوری	تاب‌آوری	- شهر اربعین دارای جهت، مقصد و مسیر است.	T3	
			- حضور اقوام و جمعیت‌ها و ادیان مختلف در کنار هم	P1-P2-P3-P6-T4-T5-T2	
			- عدم وجود هرگونه تبعیض قومی و نژادی		

ادامه جدول ۵. مفهوم و کدهای استخراج شده از مقوله اول

مقوله	مفهوم	مضمون (اصلی)	مضمون فرعی	منبع کد
		جرم، جنایت و امنیت اجتماعی	- عدم وجود جرم و ناهنجاری های اجتماعی	P1-P5-T2-T3
			رفق، محبت و سلم بین افراد	T1-T2-T4-T5
		تمدن اسلامی	- زمینه سازی تمدن نوین اسلامی	P9-T4-T5
			شجاعت زائرین شرکت کننده در مراسم	
فرهنگ و تمدن اسلامی بر پایه حب، مودت و فروتنی	تمدن اجتماعی	هویت دینی و	- روحیه ایثار و فداکاری در بین شرکت کنندگان در راهپیمایی اربعین	P2-P3-P4-P5-T2-T5
			- حرکت در حمایت از مظلوم	
		رخداد فرهنگی	- هویت اجتماعی براساس حب به امام (ع) نه قومیت و نژاد	
			- اربعین یک رخداد عظیم فرهنگی با رویکرد دینی است	P9-T1
		سبک زندگی اسلامی	- نبود هرگونه تبعیض قومی و نژادی	
			- رفق و محبت و سلم بین افراد	T2-T5-T1-T4
	مذهبی و اعتقادی با رویکرد زیارت جمعی به سوی امام (ع)	رفتار بر اساس باورهای مذهبی و مناسک دینی	- پیوند بین قلوب براساس مشترکات دینی و اعتقادی	P1-P5-P6-T2
			- اربعین یک حرکت مذهبی است.	
	سیاسی و امنیتی حاصل از اتحاد و توکل	اثرگذاری سیاسی	- حرکت از زیارت فردی به سوی رفتار و زیارت گروهی	P2-P6-T1
			- سبقت جمعی در بهره مندی از امام (ع)	
		اثرگذاری سیاسی	- حرکت گروهی در قبال امام (ع)	
			- اثرگذاری سیاسی به ویژه در منطقه خاورمیانه	P3-T1-T4
			- مانور قدرت و نمایش اقتدار و ایجاد رعب و وحشت برای دشمنان اسلام	

ادامه جدول ۵. مفهوم و کدهای استخراج شده از مقوله اول

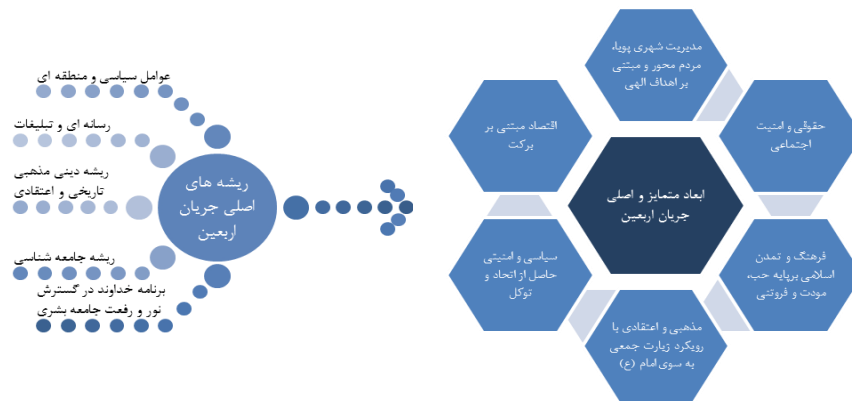
مقوله	مفهوم	مضمون (اصلی)	مضمون فرعی	منبع کد
		اتحاد و یکپارچگی	<ul style="list-style-type: none"> - اربعین عرصه‌ای است که منجر به اتحاد موحدین و حق‌جویان عالم بر ضد استکبار امروزی شده است. - می‌تواند زمینه‌ای برای شکل‌گیری سپاه عظیم و یکپارچه اسلام در مقابل استکبار جهانی شود. 	T4-T5-P3
	اقتصاد مبتنی بر برکت در مقابل اقتصاد ربوی حاکم بر جهان برکت	اقتصاد مبتنی بر برکت	<ul style="list-style-type: none"> - توزیع سخاوتمندانه ارزاق - عدم وجود حرص و طمع در بین زائرین - اقتصاد مبتنی بر برکت در قبال اقتصاد ربوی - عدم دغدغه معیشتی 	P3-T3
	گردش مالی عظیم مردمی	گردش مالی عظیم مردمی	<ul style="list-style-type: none"> - در اربعین یک گردش مالی بزرگ و یک واقعه اقتصادی عظیم رخ می‌دهد. - اقتصاد مبتنی بر مشارکت و تعاون 	T1-T4
	روانشناسی مبتنی بر تقوا و خودشناسی	ثبات روحی	<ul style="list-style-type: none"> - آرامش روحی و روانی - بهجت و صفای بالای روحی - میل به خدمت و خود را نادیده گرفتن 	T5
	رفتار بر محور حب به هم‌نوع	رفتار بر محور حب به هم‌نوع	<ul style="list-style-type: none"> - افراد به‌جای نزاع و کشمکش به هم‌گرایی و محبت به یکدیگر روی می‌آورند. - تمام منیت‌ها و تک‌تک‌ها رنگ می‌بازد. 	T5

اولین بعد بر گرفته از مضامین استخراج شده نگاه به اربعین از منظر شهر و مدیریت شهری است که با توجه به فضای حاکم بر اربعین آن را تبدیل به مدیریت شهری پویا، مردم‌محور و مبتنی بر اهداف الهی کرده است. حضور میلیونی و هدفمند زائرین و شکل‌گیری جهت‌دار موبک‌ها و سکونت‌گاه‌ها به سمت حرم امام (ع)، مشارکت جمعی و داوطلبانه در انجام دادن امور مختلف، و مودت و رحمت حاکم بر روابط و شبکه‌ها نشان‌دهنده مدیریت شهری با ویژگی‌های مطرح است. شهر اربعین و مدیریت حاکم بر آن با توجه ویژگی‌هایی که بیان شد، مدلی از آرمان‌شهر دینی را در ذهن متبادر می‌کند.

بعد دیگر که از کدهای به دست آمده دیگر آشکار می شود، حقوقی و امنیت اجتماعی است که در پی تاب آوری حاکم و مودت و رحمت جاری در بین افراد شکل ویژه ای به خود گرفته است. بعد دیگر فرهنگ و تمدن اسلامی است که بر پایه حب، مودت و فروتنی شکل گرفته و خبر از سبک زندگی جدیدی می دهد که همواره شعار و ایده آل اندیشمندان حوزه های فرهنگی و اجتماعی بوده است و تاب آوری حاکم بر روابط بین افراد، فروتنی، عشق و محبت، عدم نگرانی درباره مسائل اقتصادی را به رخ هر بیننده ای می کشد. بعد بعدی جنبه اجتماعی و گروهی زیارت امام (ع) است، زیارت اربعین از سال ها قبل وجود داشته است، امام آنچه این موضوع را در این زمانه پررنگ می کند، حرکت از زیارت فردی به سمت حرکت و زیارت اجتماعی عظیم است که با پیوند بین قلوب و رشد و ارتقای جمعی در حال حرکت روی می دهد. بعد مهم دیگر سیاسی و امنیتی حاصل از اتحاد و توکل به خداوند است، همان طور که در عصر حاضر شاهدیم، عراق از ناامن ترین کشورهای منطقه است، که حضور داعش نیز به آن دامن زده است؛ اما در این میان حضور شجاعانه افراد در راستای زنده نگه داشتن فرهنگ شهادت و به تبع آن اتحاد حاصل از این تفکر و از بین رفتن اختلافات قومی و نژادی در پی ارتباط فطری بین افراد به ظهور عزت و اقتداری منجر شده است که با هیچ نیرویی قابل شکل گیری نبوده و نخواهد بود. این بعد از اربعین به ویژه در بعد نظامی و تشکیل سپاه در حمایت از مظلوم، چندان مهم است که به عنوان تهدیدی از جانب کشورهای معاند بررسی شده است. بعد بسیار جالب دیگر، بعد اقتصادی است که دقیقاً نقطه مقابل اقتصاد مبتنی بر ربای امروزی است که در جهان جریان دارد. اقتصاد اربعین اقتصاد مبتنی بر برکت و معامله با خداست، در اربعین هیچ کس نگران رزق و روزی خود نیست و با خود آذوقه حمل نمی کند؛ علاوه بر این، بین خادمین رقابت بر سر انفاق و بخشش بیشتر است. به طوری که گاهی شاهد گریه و التماس مردم عراق برای استفاده از ارزاق فراهم شده برای زائرین هستیم و مواردی مانند این فراوان در اربعین دیده می شود که با معادلات اقتصادی امروز جهان قابل توضیح نیست. بعد قابل بررسی دیگر بعد روان شناسی است که هم از منظر فردی و هم اجتماعی قابل رصد کردن است، ثبات روحی و روانی افراد در اربعین مثال زدنی است و آرامش حاصل از حرکت به سوی امام (ع) و رشد و ارتقا همراه با این حرکت بستری از آرامش روانی در بعد اجتماعی را نیز ایجاد

می‌کند. در اربعین همه منیت‌ها و تکثرها رنگ می‌بازد و شاهد شکل‌گیری امت واحد اسلامی براساس بستری از سلامت روانی هستیم. برای ابعاد یادشده ریشه‌های گوناگونی بیان شده است، که در ادامه به آن‌ها اشاره خواهد شد. شاید بتوان مهم‌ترین ریشه اربعین را دینی، مذهبی و تاریخی دانست که از سال‌ها قبل و با شهادت امام (ع) در کربلا در قلوب مؤمنین تشکیل شده و تا امروز به جوشش خود ادامه داده است، اما پرسشی که مطرح می‌شود این است که چرا در این زمان شاهد چنین حرکت و جوش و خروش میلیونی از کشورهای گوناگون، حتی ادیان مختلف به‌سوی امام هستیم، حال آنکه ماجرای کربلا اتفاق جدیدی نیست و سال‌ها از وقوع آن سپری می‌شود. در پاسخ به این پرسش می‌توان به عوامل سیاسی و منطقه‌ای، مانند از بین رفتن حزب بعث و بازشدن موانع فیزیکی بر سر راه زیارت اربعین اشاره کرد؛ علاوه بر این، کنش‌های متأثر از فضای حاکم بر اربعین و فرار از مادی زدگی در عصر حاضر دلایل دیگری است که از منظر جامعه‌شناسی به پرسش یادشده پاسخ می‌دهد. اما در کنار همه عوامل یادشده به نظر می‌رسد برنامه خداوند در گسترش نور و رفعت جامعه بشری و تربیت بشر برای برپایی آرمان‌شهر مد نظر مهم‌ترین دلیل وقوع جریان اربعین در این بعد وسیع باشد، بنابراین، اگر به ریشه‌های اربعین از این منظر نگریده شود، نمی‌توان به راحتی از کنار آن عبور کرد و لزوم بررسی آن از زوایای گوناگون توجیه می‌یابد.

شکل ۱. ابعاد متمایز و اصلی جریان اربعین و ریشه‌های آن

مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی شهری در ابعاد مختلف بر مبنای جریان اربعین چیست؟

جدول ۶. مفهوم و کدهای استخراج شده از مقوله دوم

منبع کد	مضمون فرعی	مضمون (اصلی)	مفهوم	مقوله
P1-T4	- رابطه عاشقانه بین عاشق و معشوق - اعتماد گروهی در پی رابطه عاشقانه با محبوب - ارتباط براساس وفق و مدارا	رابطه براساس مودت و رحمت		
P4-P6	- شهروند شهر اربعین به ساختار و زندگی که در آن قرار دارد، اعتماد دارد زیرا بر این باور است که این شهر و تعامل با دیگران می‌تواند منجر به ارتقای او و دیگران شود. - اعتماد در پی ایجاد شبکه‌های اجتماعی شکل می‌گیرد. - اعتماد منجر به بروز سبزه‌ری می‌شود.	اعتماد در پی شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی در بستری از حرکت مذهبی	اعتماد مبتنی بر رحمت و حب نسبت به امام (ع)	
P3-P1-T4	- افراد منازل خود را در اختیار افرادی قرار می‌دهند که اصلاً شناختی نسبت به آن‌ها ندارند. - احساس امنیت در کنار اقوام مختلف	احساس امنیت فیزیکی		
P4-P5	- در پی وجود امنیت بالای اجتماعی افراد می‌توانند آزادانه و بدون ترس از سرکوب شدن فعالیت کنند. - امنیت در سطوح مختلف فردی، اجتماعی و اعتقادی ظهور و بروز دارد.	احساس امنیت روانی	امنیت مبتنی بر وحدت همدلی و عزت	
T4-T5	- منسک اجتماعی اربعین به‌عنوان بزرگترین اجتماع بشری در عصر حاضر، موجب تولید منبعی منسکی در خلق امنیت برای جامعه میزبان شده است.	امنیت در سطح ملی		
P1-P3-P5- T1-T3	- مشارکت در امور مدنی و اجتماعی از جمله برپایی موکب‌ها و پخت غذا - وجود هدف مشترک بین زائرین - خاستگاه و مقصود امام (ع) است. - هدفمند بودن شهر اربعین - خاستگاه و مقصود امام (ع) است.	فعالیت‌های گروهی در پی وجود هدف مشترک	مشارکت اجتماعی بر مبنای رضای الهی و قرب به امام (ع)	

ابعاد متمایز اربعین در حوزه سرمایه اجتماعی

ادامه جدول ۶. مفهوم و کدهای استخراج شده از مقوله دوم

مقوله	مفهوم	مضمون (اصلی)	مضمون فرعی	منبع کد
		تعامل گروهی	<ul style="list-style-type: none"> - مشارکت جمعی افراد حاضر - تعامل گروه‌های مختلف مردمی در حجم عظیم در بستری از اعتماد صورت می‌گیرد. - مشارکت نقطه شروع حرکت اربعین است. - شبکه‌های اجتماعی منجر به رشد اربعین می‌شود. 	P3-P5-P9-P6-P7
		شبکه‌های اجتماعی	<ul style="list-style-type: none"> - سرمایه اجتماعی شبکه روابط پایدار است، اما در اربعین شاهد شبکه روابط گذرا هستیم. 	P6-P7-P8
فعالیت داوطلبانه	فعالیت داوطلبانه	فعالیت‌های داوطلبانه		P1-P2-P3-P5-P7
تاب‌آوری حاصل از کنش‌های بین فردی مبتنی بر فطرت	حضور اقوام، ملیت‌ها و حتی ادیان مختلف	<ul style="list-style-type: none"> - حضور مسالمت‌آمیز و بدون تنش اقوام و گروه‌های مختلف در طول زیارت - حضور اقوام و ملیت‌های مختلف با رنگ‌ها و نژادهای گوناگون و به دور از هرگونه تنش و تعصبات قومی و نژادی - با توجه به تغییر سطح فعالیت از سطح غریزه به فطرت شاهد سطح بالایی از تاب‌آوری فرهنگی در اربعین هستیم. 	P1-P3-T1-T4-P4	
	عدالت اجتماعی	عدالت اجتماعی و عدم برتری افراد و اقوام مختلف بر همدیگر		P3-P7
هویت یافتن در نسبت یافتن با امام (ع)	هویت دینی و اسلامی	<ul style="list-style-type: none"> - مهم‌ترین مؤلفه‌ای که در جریان اربعین مشهود است، هویت است. این هویت یک هویت اسلامی و جمعی است، که افراد را به تاریخ و مظلومیت امام حسین (ع) متصل می‌کند - ایجاد وحدت هویتی 	P4-T4	

نقشه مضامین به دست آمده از مصاحبه‌های انجام گرفته گویای مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی موجود در اربعین است که در ادامه توضیح داده خواهند شد. اعتماد اولین مؤلفه به دست آمده از مصاحبه‌های انجام گرفته است. روابط مبتنی بر مودت و رحمت بین افراد در بستری از حرکت مذهبی به ایجاد اعتماد مبتنی بر رحمت و حب نسبت به امام (ع) منجر شده است که نظیر آن

کمتر یافت می‌شود. شهروند شهر اربعین به ساختار و زندگی‌ای که در آن قرار دارد، اعتماد می‌کند؛ زیرا بر این باور است که این شهر و تعامل با دیگران می‌تواند به ارتقای او و دیگران منجر شود. مؤلفه دیگر امنیت است، امنیت در اربعین را می‌توان به دسته‌های گوناگونی مانند فردی، ملی، حتی روانی دسته‌بندی کرد، امنیت در اربعین مبتنی بر وحدت، همدلی و عزت است که ویژگی متمایز این مؤلفه از اربعین است. احساس امنیت فردی با توجه به حضور اقوام و ملیت‌های گوناگون به‌ویژه عراقی و ایرانی که زمانی باهم در جنگ بودند و همچنین، قبایل گوناگون عرب در کنار هم خبر از امنیتی بی‌نظیر و ویژه در اربعین می‌دهد. از طرفی، حضور میلیونی افراد و یکپارچگی و همدلی در دفاع از مظلوم به شکل‌گیری امنیت در بعد ملی و منطقه منجر شده است، که ناامنی‌های موجود در منطقه و حضور داعش که در سال‌های اخیر پررنگ شده است، نتوانسته خدشه‌ای بر آن وارد کند.

مؤلفه مهم دیگر مشارکت است که بر مبنای رضای الهی و قرب به امام (ع) شکل می‌گیرد. در این راستا و در پی وجود هدف مشترک که همان امام (ع) و قرب به ایشان است، شاهد فعالیت گسترده زائران و خادمان؛ بدون هماهنگی از پیش تعیین‌شده توسط سازمان‌ها یا ارگان‌های دولتی هستیم؛ به‌طوری که شبکه روابط بین افراد در مدت زمان کوتاه و به شکل گروه‌های کوچک و بزرگ شکل می‌گیرد و فعالیت‌ها به‌طور هماهنگ و در راستای خدمت‌رسانی و رسانیدن افراد به هدف که همان مرکز توجه و امام (ع) است، انجام می‌شود. از مشهودترین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در اربعین فعالیت‌های داوطلبانه است، به‌طوری که می‌توان گفت اربعین و همه فعالیت‌های آن از ابتدا تا انتها به‌صورت داوطلبانه انجام می‌گیرد. حضور در اربعین، برپایی موبک‌ها، خدمت‌رسانی، حمل‌ونقل و توزیع ارزاق، نه‌تنها به‌صورت داوطلبانه، بلکه فراتر از آن به‌صورت رقابتی انجام می‌گیرد و افراد برای خدمت‌دادن به یکدیگر و در اختیار قرار دادن منازل خود برای اسکان زائران باهم رقابت می‌کنند. مؤلفه دیگری که بسیار جلب توجه می‌کند، تاب‌آوری است. حضور اقوام، ملیت‌ها، حتی ادیان مختلف در کنار هم به شکل‌گیری فضایی منجر می‌شود که کمتر نظیر آن را می‌توان در جاهای دیگر مشاهده کرد. حضور مسالمت‌آمیز و بدون

تنش اقوام و گروه‌های مختلف فقط زمانی توجیه‌شدنی است که سطح فعالیت‌ها و تعاملات افراد از سطح غریزه به فطرت ارتقا یابد و این اتفاقی است که در طول اربعین واقع می‌شود. در طول زیارت اربعین موضوعاتی مانند رنگ، نژاد، قومیت، حتی دین رنگ می‌بازد و نسبت افراد باهم براساس رابطه آن‌ها با امام (ع) تعریف می‌شود. مؤلفه دیگر هویت است. هویتی که در نسبت یافتن افراد با امام (ع) شکل می‌گیرد؛ این هویت هویتی اسلامی و جمعی است که افراد را به تاریخ و مظلومیت امام حسین (ع) متصل می‌شود و به وحدت یکپارچگی و همدلی منجر می‌شود.

شکل ۲. مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی شهری در ابعاد مختلف بر مبنای جریان اربعین

نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف بررسی ابعاد گوناگون و متمایز اربعین انجام گرفته و در پی آن، سرمایه اجتماعی اربعین و کشف مؤلفه‌های موجود در آن بررسی شده است. سرمایه اجتماعی به‌عنوان مفهومی مهم و کلیدی، در سال‌های اخیر به‌منظور تبیین مسائل گوناگون مدیریتی به‌کار گرفته شده است. از منظر سرمایه اجتماعی، جامعه و شهر مطلوب جامعه‌ای سرشار از تعامل، گرم و پویا است که همه افراد آن به منابع ارزشمند ثروت، قدرت، منزلت و معرفت دسترسی داشته باشند و اعضای جامعه مشارکت فعالانه برای توسعه و بهبود امور شهری دارند و همه این موارد در بستری از

اعتماد امنیت و مشارکت اجتماعی صورت می‌گیرد که مؤلفه‌های اصلی سرمایه اجتماعی را شکل می‌دهند. از سویی، در سال‌های اخیر با پدیده‌ای عظیم و اجتماعی با عنوان زیارت اربعین مواجهیم که از ابعاد و زوایای گوناگون قابل مطالعه است و الگویی شگفت‌انگیز و قابل بررسی از منظرهای گوناگون علمی محسوب می‌شود. در این زمینه، پاسخ‌های مصاحبه‌شوندگان در شکل ۱ گویای زوایای متنوع قابل مطالعه اربعین است و نکته‌شایان توجه در این میان، خاص بودن این زوایا به علت وجود بستر معنوی اربعین و خدایی بودن آن است. برای نمونه، نگاه به اربعین از منظر مدیریت شهری سبکی از مدیریت شهری را به نمایش می‌گذارد که پویا، مردم‌محور و مبتنی بر اهداف الهی شکل گرفته است، و شهروند خود را نه تنها به مقصد می‌رساند، بلکه در طول مسیر ارتقا نیز می‌دهد. سبکی از مدیریت که نظیر آن را نمی‌توان در طول تاریخ مشاهده کرد. همچنین، بررسی بعد اقتصادی اربعین نشان می‌دهد آنچه از منظر اقتصادی شکل می‌گیرد، در چارچوب معادلات اقتصادی روز دنیا نمی‌گنجد. در اقتصاد اربعین نه تنها ربا، مال‌اندوزی و منافع شخصی یا گروهی جایی ندارد، بلکه ایثار بخشش و انفاق در راه خدا سودمند است و افزایش سرمایه محسوب می‌شود و در کمال تعجب و شگفتی، رقابت ایجاد می‌کند. محققان گوناگون از زوایای مختلف به اربعین نگریسته، و از نظر شهر و مدیریت شهری به این موضوع پرداخته‌اند، از جمله می‌توان به ماکتی برای آرمان‌شهر اسلامی، شهر عظیم در حال حرکت، شهر اربعین و غیره اشاره کرد.

اما همان‌طور که بیان شد با توجه به ماهیت اجتماعی و پرشور اربعین و همچنین، نقش سرمایه اجتماعی در مدیریت شهری بخش دوم پرسش‌های پژوهش به کشف و بررسی ابعاد و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی اربعین اختصاص داده شد که مانند پاسخ‌های پرسش‌های قبل شاهدیم که مؤلفه‌های به دست آمده فراتر از مفهومی که معرف آن هستند، رنگ و بوی فضای معنوی اربعین را گرفته‌اند. برای نمونه اعتماد که از مهم‌ترین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی است در بستری از محبت، رحمت و حب نسبت به امام (ع) شکل می‌گیرد که بی‌نظیر است و به همین ترتیب، مشارکت اجتماعی بر مبنای رضای الهی و قرب به امام (ع) و تاب‌آوری حاصل از کنش‌های بین‌فردی مبتنی

بر به علت فضای حاکم بر اربعین شکل خاص و ویژه‌ای به خود گرفته‌اند که کمتر نظیر آن یافت می‌شود. تحقیقاتی که در این زمینه توسط دیگر محققان انجام گرفته است، اگرچه به‌صراحت با عنوان سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های آن مطرح نشده است، در بسیاری موارد نمایانگر این موضوع است، به‌طوری که موضوع اعتماد امنیت و تاب‌آوری با عناوین مشابه از منظرهای گوناگون مورد توجه پژوهشگران علوم مختلف قرار گرفته است. بنابراین، همان‌طور که گفته شد سرمایه اجتماعی اربعین الگوی جامع و کاملی نه‌تنها برای مدیریت شهری، بلکه برای سایر علوم اجتماعی خواهد بود.

در پایان، باید اضافه کرد آنچه در این پژوهش مطالعه شد، فقط روزنه‌ای از این حرکت عظیم است و می‌توان به‌جرات گفت اربعین قابلیت‌های عظیم و شگفت‌انگیزی دارد که هرگز با معادلات علمی و مادی در دسترس بشر توضیح‌داندنی نیست. در این زمینه، واضح است نگاه به اربعین فقط از نظر سرمایه اجتماعی قادر نیست همه ابعاد آن را آشکار کند و بررسی ابعاد مختلف آن نیاز به بررسی گسترده آن از منظرهای گوناگون دیگر است.

پیشنهاد‌های پژوهش

اولین مقوله‌ای که می‌تواند در بهره‌مندی از سرمایه اجتماعی، به‌ویژه سرمایه اجتماعی موجود در اربعین، برای مدیریت شهرهای امروز مفید باشد، آموزش ارزش‌های موجود در اربعین و آشناکردن مدیران شهری با مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی است.

مقوله بعدی برنامه‌ریزی و مدیریت براساس مشترکات فرهنگی، دینی و فطری است، زیرا همان‌طور که بیان شد اربعین جریانی است که شبکه روابط افراد و گروه‌ها در آن براساس فطرت و اهداف مشترک الهی شکل می‌گیرد. بنابراین، سوق‌دادن برنامه‌ریزی‌های شهری با چنین اهدافی و مردم‌نهادکردن آن می‌تواند مفید باشد.

منابع و مأخذ

۱. اعتصامی، منصور (۱۳۹۵). مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در نهضت حسینی علیه‌السلام. سازمان تأمین اجتماعی، معاونت فرهنگی و اجتماعی.
۲. اعظمی، هادی، حسینی، سید جواد، و علمدار، اسماعیل (۱۳۹۲). تحلیل نقش سرمایه اجتماعی در حکمرانی شهری. پنجمین کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، اردیبهشت ۱۳۹۲، مشهد.
۳. الوانی، سید مهدی، و شیروانی، علیرضا (۱۳۸۳). سرمایه اجتماعی، اصل محوری توسعه. ماهنامه تدبیر، سال ۱۵، شماره ۱۴۷.
۴. پرهیزکار، اکبر، و فیروزبخت، علی (۱۳۹۰). چشم‌انداز مدیریت شهری در ایران با تأکید بر توسعه پایدار شهری. فصل‌نامه جغرافیایی سرزمین، سال ۸، شماره ۳۲، صفحات ۶۶-۴۳.
۵. پورعزت، علی‌اصغر (۱۳۹۵). مدیریت خردمندانه حرکت اربعین: مدیریت یک کلان‌شهر متحرک. کنگره عهد مع‌الحسین (ع)، مسجد مقدس کوفه ۳-۴.
۶. تراسبی، دیوید (۱۳۹۰). تولید و مصرف محصولات فرهنگی و هنری، نگاهی به اقتصاد فرهنگ. ترجمه علی‌اعظم محمدیگی، نامه پژوهش فرهنگی، سال ۴، شماره‌های ۱۶ و ۱۷، صفحات ۸۶-۳۷.
۷. جمالی، مصطفی (۱۳۹۴). فرهنگ اربعین محور جهانی‌سازی. فرهنگستان علوم قرآنی قم، برگرفته از <http://www.isaq.ir/vdchtmn-d23nx.ft2.html>
۸. رجاء، اکبر (۱۳۷۰). مدیریت شهری و هماهنگی بین‌شهری. مجموعه مقالات نخستین سمپوزیوم شهر سالم، تهران: انتشارات اداره کل روابط عمومی و بین‌المللی شهر تهران.
۹. زارعی متین، حسن (۱۳۹۳). مدیریت رفتار سازمانی پیشرفته. تهران: آگه.
۱۰. قاضی طباطبائی، محمدعلی (۱۳۶۸). تحقیق درباره اول اربعین حضرت سیدالشهدا علیه‌السلام. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۱۱. ملکان، احمد، و ملکان، جواد (۱۳۹۰). رابطه سرمایه اجتماعی و مدیریت شهری. ماهنامه کار و جامعه، شماره ۱۳۹، صفحات ۷۳-۶۸.

12. Aldrich, D. P. & Meyer, M. A. (2015). Social capital and community resilience. *American Behavioral Scientist*, 59(2), 254-269.
13. Baende Bofota, Y. (2017). *Social capital, human capital and economic development: theoretical model and empirical analyses*. UCL Press.
14. Candland, C. D. (2000). Faith as social capital: Religion and community development in Southern Asia. *Policy Sciences*, 33(3), 355-374.
15. Fukuyama, F. (1997). Social capital and the modern capitalist economy: Creating a high trust workplace. *Stern Business Magazine*, 4(1).
16. Hong, L., Allen Tisdell, C. & Fei, W. (2017). Social capital, poverty and its alleviation in a Chinese border region: A Case Study in The Kirghiz Prefecture, Xinjiang. *Journal of Urban and Regional Analysis*, DOI: 10.13140/RG.2.2.15533.79841.
17. Kagle, M., & Galosy, J. (2017). Teacher social capital and educational improvement, knowles teacher initiative. Available at <https://knowlesteachers.org/blog/teacher-social-capital-educational-improvement>
18. Kassa, A. (2012). Religion and social capital: evidence from European countries. *International Review of Sociology*, 23(3), 578-596.
19. Kawachi, I., Subramanian, S.V., & Kim, D. (2008). *Social capital and health*. Springer.
20. Maselko, J., Hughes, C., & Cheney, R., (2011). Religious social capital: Its measurement and utility in the study of the social determinants of health. *Soc Sci Med*, 73(5), 759-767.
21. McGill, R. (1998). Urban management in developing countries. *Cities*, 15(6), 463-471.
22. Moor, S., & Kawachi, I. (2017). Twenty years of social capital and health research: a glossary. *BMJ Journals*, <http://dx.doi.org/10.1136/jech-2016-208313>
23. Nishide, Y. (2006). *Social capital and civil society in Japan*. Doctoral Dissertation, Osaka School of International Public Policy.
24. Smidt, C. E. (2003). *Religion as social capital: Producing the common good*. Baylor University Press.
25. Westfall, M. S., & De Villa, V. A. (2001). *Urban Indicators for managing cities*. Asian Development Bank.
26. Williams, N., Huggins, R., & Thompson, P. (2017). Social capital and entrepreneurship: Does the relationship hold in deprived Urban Neighbourhoods?. *Growth and Change*, 48(4), 719-743.